

kronikk

Slarv og baksnakking har i mange tilfeller fulgt mennesker til graven etter at de under krigen dekket sitt aktive motstandsarbeid bak NS-medlemskap eller et stripete rykte. **JON VEGARD LUNDE**, skribent, oversetter og kulturkonsulent tar for seg et knippe eksempler fra Hedemarken og antar at paralleller finnes i andre landsdeler.

12/3:02
120027

Skjulte helter - «stripete» i 60 år

En svært liten gruppe mennesker med en helt spesiell krigsbakgrunn har gått stille i dørene: Folk som dekket sitt aktive motstandsarbeid bak NS-medlemskap eller et stripete rykte. Slarv og baksnakking har i mange tilfeller fulgt dem i graven. Forsøk på å renvaske seg er blitt avfeid.

Film og litteratur har behandlet selve dobbeltspillet under krigen, men har ikke tatt opp situasjonen etterpå. De fleste har vel tatt det for gitt at disse personene har levd med heltestatus. Situasjonen har ofte vært den motsatte.

For flere av dem oppsto mistro eller mistanke allerede under krigen, ikke bare blant de uvitende «folk flest» som skulle narres, men også i motstandskretser. I enkelte tilfeller ble likvidering diskutert.

I min granskning av motstandskampen på Hedemarken og i Østerdalen (som har ført til to bøker og skal avsluttes med en tredje), har jeg støtt på flere tilfeller av dette fenomenet, med ulike grader av sladder og ulike grader av motstands-innsats.

Uttrykket «stripete» spilte på en ytre oppreden som gjorde folk usikre på hvor en person sto. Og det hører til motstandskampens mange paradokser at de som mest bidro til å skape en folkefront mot NS og tyskerne – de som viste V-tegnet på gaten, gikk med binders eller rød toppplue og gjorde åpenlyst narr av NS og tyskerne – de gjorde seg ubrukbare som illegale medarbeidere. Mens et «stripete» rykte var godt å ha for den som ville gjøre en innsats bak kulissene.

Men ikke alle fikk problemer. Industrimannen Berger Langmoen var både før og etter krigen noe av en «landsfader» i Brumunddal, både som stedets største arbeidsgiver og som en person med almen tillit som mange søkte råd hos. Langmoen tjente godt på leveranser av wallboard og trematerialer til tyskerne. Samtidig brukte han mye av pengene i direkte støtte til motstandsarbeid.

Langmoen ble etter krigen gransket for profityrksomhet – og slapp fri, som mange andre. En enkelt person gikk sterkt ut i avisene med kritikk av Langmoen, men fikk ikke gehør. Langmoen var forøvrig arrestert av tyskerne tre ganger.

**«Inntrykk og holdninger
har ofte låst seg fast hos
den generasjon som opp-
levde krigen»**

være agent for det tyske sikkerhetspolitiet (Gestapo). Men i motsetning til hva tilfellet var med Oddleif Skåret, ble ryktene ikke trodd i Stockholm. Tvert imot: Sæthre var den eneste av den første distriktsledelsen i Østerdalen som fikk fortsette å arbeide med distriktets saker etter ledelsens flukt, og som fikk reise tilbake til Norge. Birger Sæthre var ved frigjøringen stabssjef i aksjonsgruppa «Orm», som da lå klar til å etablere base i Hedmark.

Dobbeltspillet begynte med at Sæthre som sportshandler kom i forbindelse med to gode østerrikske skiløpere, Köstinger og Heiss, som var stasjonert ved Gestapo-hovedkvarteret på Lillehammer. Sæthre bestemte seg for å utnytte dem for å skaffe seg opplysninger. Etterhvert utvidet han den tyske bekjentskapskretsen.

Sæthre fikk også et rykte som svartebørshai. Sportsforretningen gikk på folkemunne under navnet «Elverum Sport og Kolonial». Alle visste at han fikk kaffe- og sukkersekker gjennom sine tyske bekjenskaper. Ryktet utnyttet han til å utvide spillerommet. For å løse etterretningsoppdrag fikk, fulgte han med tyskere han var blitt kjent med, til Terningmoen, der Wehrmacht holdt til, og til Sandbakken, der det tyske politiet var forlagt.

Distriktssjefen i Milorg, Diderich Cappelen Møystad, så at Sæthre kunne være nyttig, men Møystads medarbeidere advarte mot ham. Han ble tatt med til kontoret og kryssforhørt og testet. Den natten han ble godkjent, rakte han hånden frem og takket med tårer i øynene.

Møystad ba Sæthre om å fortsette å dyrke bekjentskapet med tyskere og nazister som han hadde kontakt med. Han fikk snart et blandet omdømme – ja, kanskje ikke engang blandet eller stripete. Folk kunne se at tyske offiserer og politifolk besøkte ham hjemme.

NS-lensmannen sa i retten etter krigen at Sæthre hadde

skjult en periode i 1944.

Etter at hele distriktsledelsen var flyktet til Sverige i august 1944, kom det en melding til Rettskontoret i Stockholm om at Birger Sæthre kunne være agent for Gestapo. Både Sæthre og distriktssjef Møystad ble øyeblikkelig innkalt til Rettskontoret og grundig forhørt. Forhørene konkluderte med full støtte til Sæthre.

Likevel hadde han fått et stempel som «stripete» som han aldri ble kvitt blant folk flest i Elverum.

Birger Sæthre bar sitt rykte med løftet hode. Han hadde med åpne øyne satt det på spill, fordi han prioriterte motstandskampen høyere enn sitt eget omdømme. Men han hadde nok ikke regnet med at det skulle sitte i 55 år etter frigjøringen. Birger Sæthre døde sommeren 2001.

En som tok et stripete rykte med på kjøpet og gikk i sin grav uten overhodet å fortelle om sin egen innsats, var Helmer Sørholte på Stange. Han drev et mekanisk verksted og tjente bra på å reparere hestekjøretøyer og biler for tyskerne. Samtidig var han nøkkelmannen i en flyktningerute som gikk som en klokke fra 1941 til frigjøringen.

Var det i seg selv «stripete» eller umoralsk å tjene penger på tyskerne? Etter folks oppfatning var det nok det. Ingen kan vel si at Erling Volds salg av dameklær, som tyskerne ga sine elskerinne, i særlig grad bidro til den tyske krigsinnsatsen. Men folk på Hamar har aldri kunnet tilgi at Erling Vold «slo seg opp» på handel med tyskerne. Og minst av alt andre aktive motstandsfolk.

Etter at jeg bestemte meg for å komme til bunns i «tilfellet Erling Vold», kunne jeg danne meg et bilde av en mann som ønsket å gjøre motstandsinn-sats, men som ble hemmet av sitt rykte. Hele sannheten om Erling Volds innsats under krigen får vi aldri, men det finnes heller ikke her det miste holdpunkt for at han gikk

**«Et «stripete» rykte var
godt å ha for den som vil-
le gjøre en innsats bak ku-
lissene»**

All Nilsen i hvilke meldte seg inn i NS på oppfordring, men forlangte å få det skriftlig. Et referat han leverte fra et møte på Hamar kom like etter i radioen fra London. Etter krigen viste det seg at brevet som skulle renvaske ham, likevel var kommet bort. Men personene bak brevet hadde jo overlevd, og bekreftet ordren han hadde fått.

Verre gikk det med grensekurøren og NS-medlem Oddleif Skåret i Ljørdalen i Trysil. Skåret var en av pionérene i grensetrafikken og et ledd på en av «regjeringsrutene». Han reiste til tider helt til Stockholm, der Reidar Hedemann var hans hovedkontakt, og til Oslo, der han sto i direkte forbindelse med «Kretsens» postformidlere Jens Boyesen og Hans Engen.

Etterhvert følte Oddleif Skåret at mange i bygda mistenkte ham for å drive motstandsarbeid, og for å kunne fortsette meldte han seg inn i NS. Jo mer ryktene gikk om at han ikke var ekte nazist, jo mer aktivt måtte han opptre. Blant annet reiste han til Riksmøte i NS. For å kamuflere turene over grensen, bygde han opp et rykte som hjemmebreint-smugler og svartebørshai.

beholde tiltroen hos sine illegale medarbeidere og samtidig overbevise alle andre om at han virkelig var nazist, var en balansekunst Oddleif Skåret ikke maktet. Det ble spredt rykter om at han solgte fra de lassene han bar inn fra Sverige.

Problemene begynte da ryktene fant veien til Stockholm, og Reidar Hedemann og hans medarbeidere begynte å tro på dem. Iallfall begynte de å føle seg usikre, og en slik usikkerhet var vanskelig å forene med Oddleif Skårets meget betrodde rolle til da. Rutene ble lagt utenom ham. Noe senere ble Skåret avslørt og arrestert, og kom til Sverige etter en dramatisk flukt fra sykehuset i Trysil.

I brev under krigen roser Hedemann Skårets innsats i sterke ord. Det var snakk om å få ham over til England fordi han visste for mye til å gå løs i Stockholm. Halvkvedede viser tyder på at man til og med diskuterte å likvidere ham.

Hvorfor skulle det være vanskelig å gi Oddleif Skåret full oppreisning etter frigjøringen?

Historien er lang og detaljert. Sønnen Bjørn utga i 1996 boken «Over grensen» for å renvaske faren, men klarte fortsatt ikke å knekke rykteflommen. Boken kom mens Oddleif levde. Nå er han død.

To av Hedmarks største kjøpmenn i de leve livet med et stempel som «snipe» fordi de handlet med tyskerne og «innlot» seg med dem, selv om de samtidig drev motstandsarbeid.

Birger Sæthre på Elverum er den som drev dobbeltspillet lengst i begge retninger – til åpenlys fraternisering med tyskerne og til helt sentrale roller i Mil-

Det gikk melding til sentralledelsen og videre til Stockholm om at han kunne

vert utskrevet til provant, men

at et tysk kontor forlangte at man skulle gjøre om denne beslutningen. – Det var ingen i partiet som kunne finne på å gjøre noe med ham, idet de regnet med at hvis Sæthre tok en telefon til det tyske sikkerhetspoliti, ville man få beskjed om at der skulle man holde fingrene av fatet, sa kretsforeren i NS. Sæthre ble arrestert to ganger, men vred seg unna blant annet ved nettopp å ringe Kistingen.

Men Sæthre, som lett kunne skaffe seg reise-påskudd, ble hovedkontakten til sentralledelsen. Jens Chr. Hauge, som iført maske møtte Sæthre flere ganger, og som betegner ham som «forretningsmessig og drivende». Tyske forbindelser skaffet ham jaktlisens for småviltjakt. Nå kunne han dra på jakt mot grensen med en flyktning plassert i forsetet med et god grep om geværet så alle kunne se det.

Birger Sæthre fikk snekkeren som fullførte huset (også en milorgmann) til å lage nedgang til en uinnredet kjeller gjennom bunnen i kleskapet. Der ble distriktets telegrafist holdt

tyskernes ærend.

Vold var stedfortredende sjef for det sivile luftvernet. Ortskommandanten i Hamar var sjef. Sanitetssjefen i Milorg, den meget sentrale motstandsmannen dr. Helge Imerslund var sanitetssjef både i luftvernet og i Milorg, og drev opplæring av sykepleiersker til Milorg under dekke av luftvernet. Vold måtte samarbeide nært med begge.

Erling Vold forsøkte å opprette en illegal organisasjon gjennom luftvernet over hele landet. Mest sannsynlig var det en papirorganisasjon: Vold hadde kontakt med nøkkelpersoner som var villige til å være med. Oppgaven han har sett for seg, har vært etterretning. Dette apparatet, som han hevdet besto av 1200 mann, forsøkte han å stille til disposisjon for den norske ledelsen i Stockholm, men de stolte ikke på ham.

Da Erling Vold likevel kom i aktivt illegalt arbeid var det gjennom broren Reidar, en høyt betrodd og verd satt kurér. Erling reiste til grensen i Magnor med meldinger, sannsynligvis for broren.

Erling Vold deltok under det berømte «rasjoneringskortkuppet» 9. august 1944, der et helt billass med rasjoneringskort ble erobret i Oslos gater. Han var hentet inn av Reidar Vold, som fungerte som «underentreprenør» under Gunnar Sønsteby og «Oslogjengen». Reidar ville ha utenbys folk som ikke kunne bli gjenkjent.

Helge Imerslund var en av flere motstandsfolk på Hamar som ble arrestert eller ettersøkt som følge av drapet på hamargutten Erik Bern 22. juli 1944, som et halvt år tidligere hadde forsøkt å etablere seg med sender i Hamarområdet. Da Erik ble skutt i nærheten av Moss, viste det seg at han hadde skrevet dagbok som ble funnet etter ham. Men det ble ikke kjent før senere. Erling Vold forsøkte å utnytte sine forbindelser på tysk side til fordel for Imerslund.

Etterretningssjefen for Østlandet (XUØ), hedmarkingen Brynjulf Sjetne, som da satt i Stockholm, så med mistro på Volds iver etter å engasjere seg i Bern-saken. Han bygde opp en indiskjede for at Vold kunne være en såkalt negativ kontakt (en som uten å vite det, arbeidet for tyskerne) og konkluderte med at hvis mistanken kunne bekreftes, burde Vold likvideres. Vi vet nå at mistanken mot Vold i denne saken var det rene tøv. Men det var ikke så lett å se i 1944. Mistroen til Erling Vold er fullt og helt til stede den dag i dag.

Her har jeg bare kunnet skissere noen skjebner. Inntrykk og holdninger har ofte låst seg fast hos den generasjon som opplevde krigen. Hvilke inntrykk og holdninger overføres til neste generasjon og den etterfølgende?

I hvilken grad har disse historiene fra Hedmark om motstandsfolk som har beholdt sitt stripete rykte, paralleller i andre landsdeler?

Oddleif Skåret Grensekurér og NS-medlem